



Räyhähenkiperinnettä suurelle yleisölle

Arvio teoksesta Klemettinen, Pasi. *Karjalan räyhähenget*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2018. 256 s. ISBN 978-952-222-963-2.

Katja Tikka

Perinteentutkija, FT Pasi Klemettisen tietokirja *Karjalan räyhähenget* johdattaa lukijan suomalais-karjalaiseen mielenmaisemaan, uskomuksiin ja pelkotiiloihin. Kiintopisteessä on reilun sadan vuoden takainen ilmiö 1800–1900-lukujen vaihteesta, jolloin erimuotoinen pahuus eli viimeisiä kukoistuksen aikoja Suomen kaakkoisosien tarinoissa ja kertomuksissa. Klemettinen on laajasti kansanperinteeseen perehtynyt tutkija, jonka erikoisalueita ovat kansanomaisen paholaisusko ja noituus, karhu- ja käärmeperinne sekä uskomustarinat yleisemminkin. Klemettinen toimii arkistotutkijana Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. *Karjalan räyhähenget* on Pasi Klemettisen vuonna 1997 ilmestyneen väitöstutkimuksen kevennetty lukijaystävällinen populaariversio. Arvioitavassa kirjassa Klemettinen hyödyntää aikaisempaa laajaa tutkimustaan muokaten sen suurelle yleisölle tarkoitetuksi lukuelämykseksi ja tietopakettiksi. Kyseessä ei ole väitöskirjan päivitetty versio, vaan kokonaan uusi päivitetty teos. Tässä arviossa pohditaan osaltaan akateemisen tutkimuksen saattamista tietokirjamuotoon ja siinä onnistumista.

Klemettisen teos perustuu pääasiassa ennen toista maailmansotaa vuosina 1935–1936 kerättyyn aineistoon. Keruu oli osa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran organisoimaa Kalevalan riemuvuoteen liittyvää kilpakeruuta. Aineiston maantieteellisenä rajauksena ovat Karjalankannaksen, Laatokan Karjalan ja osittain Etelä-Savon alueelta tai sieltä lähtöisin olleet uskomustarinat. Suullinen kertomusperinne säilyi pisimpään maaseutujen kyläyhteisöissä, jotka olivat tiiviisti sidoksissa ympäröivään luontoon, kiertäviin ammatteihin sekä maaseudun väestöön. Kaupunkiyhteisöt eivät ole samankaltainen ympäristö yhtenäisen suullisen perinteen säilyttäjänä, vaan urbaani miljöö synnyttää omanlaista kansanperinnettä eri lähtökohdista.

Itäsuomalainen ja karjalainen mellastavia piruja koskeva kertomusperinne on yleiseurooppalaisen *poltergeist*-ilmiön jatke. Taustat ovat kristillisessä paholaisuskossa, johon on sekoittunut voimakkaasti kansan omaa esikristilliseen aikaan ulottuvaa käsitysmallmaa. Suomessakin tehty varhainen kristillinen käännytystyö hyödynsi vielä 1400–1600-luvuilla olemassa olevaa pakanallista uskomustraditiota,



jota demonisoitiin tarkoituksella kansan hallitsemiseksi. Toisaalta yliluonnolliset tarinat antoivat rahvaalle mahdollisuuden normeista poikkeavien traumaattisten tapahtumien, kuten murhien henkiseen ja yhteisölliseen työstämiseen vielä 1900-luvun alkupuolellakin. Klemettisen kirja *Karjalan räyhähenget* edustaa tyypillistä maalaisperinneyhteisön tutkimusta, jossa tarkastellaan kansaomaisia uskomuksia, tapoja ja kertomuskulttuuria. Suullinen kansanperinne luo värikkään ja lukijaa kiehtovan aikaikkunan menneiden sukupolvien ajatusmaailmaan. Kerätyt aineistot vastaavat parhaimmillaan monenlaisiin kysymyksiin, josta Klemettisen teos antaa yhden esimerkin. Suomessa tehtävä uskomustutkimus on varsin monipuolista ja keskittynyt niin uskontotieteeseen kuin arkisiin ilmiöihin. Klemettinen edustaa arvioitavalla kirjallaan kotimaista kansanperinteen tutkimusta ja tuo siihen ansiokkaan lisän.

Osaltaan *Karjalan räyhähenget* on jatkumoa jo 1800-luvulla alkaneeseen laajaa yleisöä kiinnostavaan ilmiöön, joka on nostanut erilaiset noita-, paholais- ja kummitusaiheet kansainvälisenkin populaarikulttuurin keskiöön. Kotimaisella kentällä Klemettisen kirjan teeman voi rinnastaa aivan tuoreisiin Vanessa Kairulahden ja Karolina Kouvolan *Helsingin henget* -kummitustarinateokseen (2018) tai historioitsijoiden Marko Lambergin (2019) ja Mirkka Lappalaisen (2018) julkaisemiin noita-aiheisiin 1600-luvun tutkimuksiin. Aihepiiri on jälleen kerran pinnalla ja ajankohtainen sen tämän päivän muodossaan.

Paholaisten eri muodot

Kirja rakentuu erilaisten pirutarinoiden ja niiden luokittelun tarkasteluun. Aluksi Klemettinen määrittelee paholaisen ja yliluonnollisuuden käsitteitä monitahoisesti luokitellen. Tämän jälkeen kirjassa esitellään suosittuja ja kiinnostavia kansankertomuksia tapauskohtaisesti. Loppupuolen luvuissa analysoidaan tarinoissa ilmenevien tapahtumien taustasyitä, paholaisten tekoja sekä niiden karkottamisen keinoja.

Luku *Pahan monet kasvot* avaa mielenkiintoisesti lukuisan joukon erilaisia Klemettisen löytämiä piruhahmon ulkoisia muotoja, joita voivat olla eläimet, ihmiset, hirviöt tai näiden sekoitukset erilaisina yhdistelminä. Luku on varsin kattava, ja lukija saattaa kokea yhä uudelleen pitkän kaavan mukaisesti käynnistetyt kuvailut toistona. Hahmojen toisinaan hienosyisiäkin eroja voi olla vaikea erottaa, koska ne ovat keskenään varsin samankaltaisia. Toisaalta tämän monipuolisuuden avaaminen kertoo heti, millaisen aineistomäärän Klemettinen on käynyt läpi ja kuinka ehtymättömän perinteen ytimessä kirja on. Luvun jäsentelynä olisi saattanut myös toimia laaja-alaisempi jaottelu esimerkiksi siten, että kaikki eläimet olisivat olleet yksi paholaisten alalaji, kun nyt omana lukunaan käsitellään esimerkiksi kissa, koira tai hevonen. Joka tapauksessa ilmentymien kirjo ansaitsee tulla tarkoin eritellyksi, jolloin kansanihmisten mielikuvitusrikkaus on hahmotettavissa.

Klemettinen selittää luvussa helposti lähestyttävällä tavalla inhimillisten ja eläimellisten piirteitä omaavien hahmojen taustoja. Hän toteaa niiden liittyvän yhteisölliseen ongelmanratkaisuun, jossa poikkeavat ilmiöt kotoistetaan maaseutuyhteisöihin. Tässä kiteytyy taitavasti esitettynä ilmiön olemus. Kirjassa

liikutaan hyvin paikallisissa yhteisöissä ja tarkkaan rajatuissa näkökulmissa. Tiedonjanoinen lukija saattaa tässä kohtaa pysähtyä pohtimaan kapean yksilön ja yhteisön ympärillä olevaa laajempaa kokonaisuutta. Mistä tarinoiden keskinäinen eroavaisuus nousee, jos yhteisöt kuitenkin olivat hyvin samankaltaisia? Kun materiaalia on esitelty runsaasti, kriittinen lukija saattaa jäädä pohtimaan laajempia vertailuja, joita tämä kirja ei selitä kattavasti. Uskomukset ja tarinat ovat syntyneet kiinteästi osana asuinpaikkoja ja paikkakuntia. Alueellinen kuvaus tarinoiden pohjana olisi kenties antanut lisää eläytymisen eväitä ja syventänyt sekä erottanut tapaukset helpommin toisistaan. Kirjan samankaltainen ja toistuva sisältö voi sekoittaa lukijaa ja vaikeuttaa jäsentämistä. Yksityiskohtaisempi personointi liittyen tapahtumapaikkaan tai silminnäkijöiden kuvailuun voisi auttaa maallikkolukijaa runsaamman lukuelämyksen saavuttamisessa.

Ihminen ja piru kohtaavat

Kirjan toisessa laajassa teemassa käsitellään ihmisyhteisöjen jäseniä ja heidän syyllisyyttään luonnottomissa tapahtumissa. Kaikkia kertomuksia yhdistää maalaisyhteisöjen sisäinen oikeuskäsitys ja kontrolli, jossa pahan ilmestyminen on alati ihmisten väärin teon seurausta. Tyypillisesti syntyneen ja epäsiiveellisen elämäntavan harjoittaminen kostautui pirun ilmentymisellä erilaisissa muodoissa sekä eri tavoin. Pahimmillaan mikä tahansa normeista poikkeava käytös saattoi aiheuttaa räyhähengen ilmaantumisen. Esimerkiksi kiroilu, riitely tai valehtelu olivat tällaista toimintaa. Toisinaan uskomuskertomuksissa on hyödynnetty pirun voimaa, mikä myös toimii varoittavana esimerkkinä. Tällöin on liittouduttu pirun kanssa jonkin henkilökohtaisen asian edistämiseksi – siinä aina epäonnistuen. Tyypillisen kaavan mukaan piru otti vallan jollakin yllättävällä tavalla, ja ihminen ei enää hallinnut tilannetta. Erilaiset kansanomaiset selitysmallit kuvastivat maaseudun väen mielenmaisemaa, minkä Klemettinen tuo esimerkeillään selkeästi esiin. Lukija voi tavallaan valita lähteäkö pohtimaan syvemmin opettavaisia tarinoita ja niiden merkityksiä yhteiskunnassa vai nauttiako vain itse tarinasta satuna.

Klemettisen teos on suunnattu suurelle yleisölle, mutta sen perustana oleva väitöskirja pilkistelee välillä esiin kirjan teoretisoivissa osissa. Tarkkaavainen lukija saattaa jäädä kaipaamaan tarkempia taustatietoja sen jälkeen, kun hänet on ensin talutettu räyhähänkien ilmestymistä selittävien teorioiden äärelle, mutta aihetta koostava, helposti ymmärrettävä yhteenveto puuttuu. Tätä kaipaisi erityisesti kokonaisuuden selventämiseksi, kun epäluonnollisten ilmiöiden syntyä vaikuttaa olevan monia. Kun väitöskirja saatetaan populaariin muotoon, saattaa juuri tämänkaltaisia aukkoja ilmetä.

Kirja selkein sisällöllinen vaje on paikallisyhteisöjen vanhojen oikeuskäsitysten ja tapaoikeuden taustoittamatta jättäminen. Rivien välistä on nimittäin mahdollista tulkita, että räyhähänget ovat tavallaan ilmoille heitettyjä uhkauksia ja keinoja säädyttömän elämän ja rikosten ehkäisemiseksi. Kun yhteisö loi itse tällaisia ilmeisen toimivia pelotteita, sisäinen kontrolli esti rikollisuuden laajemman leviämisen etenkin alueilla, jonne julkinen kontrolli ei aina yltänyt. Tästä olisi mieluusti lukenut lyhyestikin selitettynä, jotta ilmiö olisi avautunut kattavammin. Esimerkiksi Sirkku Piispasen väitöskirjan *Kansanomainen moraali: Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista*

uskomustarinoista (2009) hyödyntäminen olisi avartanut lisää maalaisyhteisön toimintaa.

Lopuksi

Kokonaisuutena *Karjalan räyhähengen* -kirjaa voi luonnehtia jännittäväksi lukuelämykseksi. Se antaa kattavan kuvan karjalaisten piru-uskomusten määrästä, luonteesta sekä moninaisuudesta tietyinä aikakautena. Teosta voi lukea pelkkinä otteina sieltä täältä tai yhtenäisenä kokonaisuutena lukijan kiinnostuksen mukaan. Erityisesti suorat kursivoidut lainaukset tarinoista on helppo löytää ja nämä houkuttavat lukijaa uppoutumaan itse asiaan. Helppolukuisuuden ansiosta kirjaa voi suositella niin nuorisolle, suurelle yleisölle kuin kansanperinteen ammattilaisellekin. Kirja sopii monen ikäisille myös siksi, että kirjan alkuperäistarinat toimivat kummitussatuina, mutta niistä voi löytää myös syvällistä mielenmaisemaa kartoittavia psykologisia merkityksiä. Klemettinen on välttänyt akateemisen tutkimuksen muokkaamisen sudenkuopat elävillä aineistokatsauksilla. Tällöin asiasisältö ei näivety tutkijan omaäänisen tekstin vangiksi, vaan lähteiden persoonallisuus tulee esiin. Klemettinen on onnistunut maalaamaan piruhahmoja lukijoiden verkkokalvoille aineistosta, johon suuri yleisö ei muutoin tutustuisi.

Lisäksi kirjassa on mustavalkoista klassista kuva-ainesta, kuten Hugo Simbergin piruhahmoja, katolisen ajan kirkkomaalauksia sekä Olaus Magnuksen demoniirroksia. Kuvitus tukee aihetta, vaikkei se suoraan liitykään tapauksiin. Varsinainen kuva-arre löytyy sivulta 130. Valokuvassa loitsujenlukija Pekka Hämäläinen tarjoaa lukijalle suoran yhteyden kansanmieheen, joka koki ja kertoi pirutarinoita.

Vaikka teoksen nimessäkin esiintyy aluemääritelmänä Karjala, kirjan yhtenäisyyden kuitenkin rikkoo hämäläisen Ylöjärven pirusuhteidenkäynnin seikkaperäinen kuvaus 1880-luvulta. Tapaus oli omana aikanaan lehdistön tarkasti raportoima ja siten laajasti tunnettu. Irrallinen Ylöjärven tapaus saattaa harhauttaa lukijaa kytkemään sen osaksi karjalaista perinnettä. Toisaalta tapaus kertoo lukijalle ilmiön laajuudesta ja se syventää sitä varsin havainnollisesti.

Suuren yleisön silmin *Karjalan räyhähengen* on viihdyttävä ja helposti lähestyttävä teos. Kyseessä ei ole kaiken kattava tietokirja, vaan katsausmainen infopaketti, jota kannattelevat lukuelämyksiksi tarkoitettujen tarinat. Kirjan tarinallisuus onkin sen vahva pohjavire ja lukijaa koukuttava voima. Sen monitasoisuus tarjoaa laajasta lukijakunnasta jokaiselle jotakin. Vaikka kaikkea ei taustoiteta kattavasti, on kirja omiaan herättämään mielenkiintoa aiheesta laajemminkin – ehkä myös etsimään lisätietoa itse. Kirja myös muistuttaa onnistuneesti, ettemme Suomessa tarvitse pelkästään amerikkalaisen viihdekoneiston tuottamia fantasiatarinoita, vaan oma kansanperinteemme tarjoaa vähintään yhtä mielikuvitusrikkaita kertomuksia.

FM Katja Tikka on väitöskirjatutkija Helsingin yliopistosta.

Kirjallisuus

Klemettinen, Pasi. 1997. *Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisista paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan Kannaksen ja Laatokan Karjalan tarinaperinteessä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 687. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kairulahti, Vanessa & Karolina Kouvola. 2018. *Helsingin henget. Opas aaveiden pääkaupunkiin.* Kirjokansi 167. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lamberg, Marko. 2019. *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lappalainen, Mirkka. 2018. *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa.* Helsinki: Otava.

Piispanen, Sirkku. 2009. *Kansanomainen moraali. Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5376-4> [Haettu 9.11.2019]